

ВИКЛАДАННЯ ФРАЗЕОЛОГІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ
НА УРОКАХ У СЕРЕДНІЙ ШКОЛІ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (52)

УДК 811.161.2'373.7+37.016:373.5

DOI: 10.24144/2663-6840/2024.2(52),26-34

Венжинович Н., Тафійчук С. Викладання фразеології української мови на уроках у середній школі; кількість бібліографічних джерел – 18; мова українська.

Анотація. Стаття присвячена проблемам викладання фразеології української мови на уроках у середній школі. Методичні аспекти вивчення фразеології у школі досліджували О. Плющ, О. Ткачук, С. Дубовик та І. Кучер. У той же час специфіка вивчення фразеологізмів із ключовими словами-соматизмами у середній школі залишається на периферії наукових досліджень, що зумовлює необхідність вивчення цієї теми.

Об'єкт дослідження – фразеологізми української мови з ключовими словами-соматизмами.

Предметом дослідження є форми та методи роботи над фраземами з ключовими словами-соматизмами на уроках української мови у 6 класі.

Мета дослідження – вивчення специфіки викладання фразеології української мови на уроках у 6 класі (на матеріалі фразем із ключовими словами-соматизмами).

Виконання поставленої мети зумовило реалізацію таких завдань: 1) узагальнити поняття фразеологічної одиниці, їх класифікацію; 2) дослідити фраземи із ключовими словами-соматизмами у контексті джерел виникнення фразеології; 3) запропонувати форми та методи роботи над фраземами із ключовими словами-соматизмами на уроках української мови у 6 класі; 4) описати лінгвометодичні засади вивчення фразеології з ключовими словами-соматизмами в основній школі.

Методи дослідження. Ураховуючи специфіку теми дослідження та поставлені завдання, за основу обрано метод лінгвокультурологічного аналізу та описовий метод. Крім цього, метод систематизації та класифікації забезпечив чітке групування поглядів дослідників на аналізовану проблему.

У результаті проведеного дослідження автори доходять висновку про те, що доцільно використовувати таку систему вправ та завдань при вивченні фразем із соматичним компонентом на уроках української мови: тлумачення понять фразеології, класифікація фразеологізмів та їх властивості; вибіркова робота, яка містить пошук фразеологізмів у текстах або проведення вибіркового диктантів; пояснення змісту фразеологічних висловів, роботу зі словниками, що допомагає зрозуміти їх значення; добір фразеологізмів за аналогією та контрастом, зокрема синоніми й антоніми; складання словничків фразеологізмів за стрижневим словом, що допомагає усвідомити різноманітні варіанти вживання вислову; розподіл фразеологізмів за тематичними групами для систематизації знань та їх кращого запам'ятовування; закріплення вмінь використовувати фразеологізми в мовленні через введення їх у речення, тексти та визначення синтаксичної ролі.

Ключові слова: фразеологізм, компонент-соматизм, система вправ для середньої школи, методичні аспекти вивчення фразеології, форми та методи викладання.

Формулювання проблеми. За останні роки жодна галузь лінгвістичної науки не привертала до себе такої уваги українських мовознавців, як фразеологія. Обсяг проблематики та об'єкт її вивчення ще й досі не визначені. Це пояснюється передусім великою семантичною, структурною і функціональною різноманітністю фразем.

Фразеологічні одиниці є не лише мовними конструкціями, але й носіями цінної інформації про культурні традиції, звичаї, ідеали та історію народу. Фразеологія дозволяє нам поглиблено вивчати минуле життя суспільства, відтворюючи через мову різноманітні аспекти його культури, естетики та способу життя.

Актуальність досліджуваної теми. Фразеологічні одиниці з соматизмами відіграють важливу роль у мовній системі, виконують функцію номінації процесів та предметів навколишнього світу і займають вагомий позицію в загальномовному фразеологічному складі української мови. Унікальність людини в мовному аспекті виявляється не тільки в її інтелектуальних чи духовних якостях, а й у структурі та

функціях частин тіла, які пов'язані з цими якостями. Соматична фразеологія характеризується великою кількістю словосполучень, які мають образну спрямованість та численні аналогії, що робить їх відмінними від інших груп фразеологічних одиниць. Вони відображають специфіку сприйняття світу та виражають емоційно-оцінні, а також практичні аспекти взаємодії людини з навколишнім середовищем.

Аналіз досліджень. Розробка й обґрунтування теоретичних основ фразеології тісно пов'язані з іменами таких дослідників, як В. Білоноженко [2003], О. Арделян [Арделян 2017], Я. Баран [Баран 2008], Л. Власенко [Власенко 2019]. Особливості фразем із ключовими словами-соматизмами привертала увагу дослідників. Р. Васько досліджує семантичну модуляцію соматизмів سار / head / голова у фразеотрансформах арабської, англійської, української та російської мов [Васько 2016], В. Давиденко – лінгвістичний аспект фразеологічних одиниць із компонентами-соматизмами в англійській та українській мовах [Давиденко 2017], натомість Н. Коваленко – соматизми в діалектному просторі

та в складі фразеологізмів [Коваленко 2016], І. Кузнецова узагальнила особливості та аналіз англійських фразеологізмів-соматизмів при перекладі українською мовою [Кузнецова 2017].

Методичні аспекти вивчення фразеології у школі досліджували О. Плющ [Плющ 2014], О. Ткачук [Ткачук 2020], С. Дубовик та І. Кучер [Дубовик, Кучер 2020]. У той же час специфіка вивчення фразеологізмів із ключовими словами-соматизмами у середній школі залишається на периферії наукових досліджень, що зумовлює необхідність вивчення цієї теми.

Об'єкт дослідження – фразеологізми української мови з ключовими словами-соматизмами.

Предметом дослідження є форми та методи роботи над фраземами з ключовими словами-соматизмами на уроках української мови у 6 класі.

Мета дослідження – вивчення специфіки викладання теми *фразеологія української мови* на уроках у 6 класі (на матеріалі фразем із ключовими словами-соматизмами).

Виконання поставленої мети зумовило реалізацію таких завдань:

1) узагальнити поняття фразеологічної одиниці, їх класифікацію; 2) дослідити фраземи із ключовими словами-соматизмами в контексті джерел виникнення фразеології; 3) запропонувати форми та методи роботи над фраземами із ключовими словами-соматизмами на уроках української мови у 6 класі; 4) вказати лінгвометодичні засади навчання фразеології з ключовими словами-соматизмами в основній школі.

Методи дослідження. Ураховуючи специфіку теми дослідження та поставлені завдання, за основу обрано метод лінгвокультурологічного аналізу та описовий метод. Крім цього, метод систематизації та класифікації забезпечив чітке групування поглядів дослідників на аналізовану проблему.

Виклад основного матеріалу. Фразеологія є не лише складником мови, але й важливим аспектом культури та історії народу. Вона відображає найважливіші аспекти життя, звичаїв, цінностей і традицій спільноти. Фразеологічні одиниці стають своєрідними відбитками колективного досвіду та мудрості народу, які передаються від покоління до покоління.

Використання назв частин тіла у переносному значенні є дуже поширеним в мові. Це один з способів, яким люди точно і виразно можуть передати свої думки, почуття та ставлення до навколишнього світу. Фразеологізми, що містять у собі соматичні компоненти (тобто слова, пов'язані з частинами тіла), відіграють важливу роль у мовному вислові і стали об'єктом уваги для дослідників у сучасній лінгвістиці.

Назви частин тіла використовуються для передавання різних концепцій і ідей, таких як емоції, стан здоров'я, стосунки між людьми, сила та слабкість, а також різноманітні аспекти повсякденного життя. Наприклад, фразеологічний вислів *зійти з розуму* передає втрату контролю над своїми думками або емоціями.

Н. Корнева наголошує, що «у мовознавстві поняття «соматизм» починає активно застосовуватися з другої половини ХХ-го століття в дослідженнях, що відображають в своїй семантиці все те, що відноситься до сфери тілесності. Уперше у лінгвістиці термін «соматичний» був вжитий Ф. Вакком під час дослідження фразеологізмів естонської мови, до складу яких входили назви частин людського тіла і які були названі соматичними» [Корнева 2016, с. 104]. Дослідники доходять висновку, що фразеологізми-соматизми є одним із найдавніших пластів у фразеології будь-якої мови.

Фразеологізми з соматичними компонентами можуть містити слова, що означають різні частини тіла, зокрема зовнішні та внутрішні органи. Основні складники фізичної структури людини, зокрема *голова, рука, ніс* можуть бути використані в переносному значенні для вираження різних концепцій, почуттів або дій. У той же час фразеологізми можуть також містити слова, які позначають органи внутрішньої системи, такі як *кров, мозок, печінка* тощо.

Н. Корнева звертає увагу, що «частотність соматичного компонента у складі фразеологічних одиниць залежить від міри необхідності органів у трудовому процесі і від усвідомлення людиною необхідності органів для свого життя: чим вищою є необхідність (і міра її усвідомлення), тим вищою є можливість соматичного компоненту утворювати фразеологізми» [Корнева 2017, с. 105].

Соматичні фразеологізми, хоч мають невеликі культурні відмінності, відображають універсальні цінності та відтворюють національну специфіку, яка є характерною для багатьох народів. Частини тіла та їх назви у різних мовах не лише вживаються у буквальному сенсі, але також мають символічне значення. Наприклад, у багатьох культурах *голова* може символізувати розум, *серце* – почуття та емоції, а *руки* – працелюбність чи допомогу.

Відзначимо, що соматичні компоненти у фразеології поділяються на кілька категорій залежно від того, що вони позначають, а саме: соматизми – ці одиниці використовуються для назв частин тіла людини; остеонімізми охоплюють назви кісток людського тіла та їх з'єднань; спланхтонімізми – це назви внутрішніх органів людини; ангіонімізми – тут йдеться про назви кровоносної системи; сенсонімізми використовуються для назв органів чуття; ексика, що позначає хвороби та стани організму. Квазісоматизм – це використання термінів, які належать до психічних або емоційних аспектів, наприклад, «душа» [Миронова 2023, с. 196].

Отже, соматична лексика є одним з найдавніших та найбільш універсальних компонентів мови у всьому світі та містить слова, пов'язані з частинами тіла людини та їх функціями. У процесі еволюції мови ця лексика набуває різноманітних асоціацій та конотацій, що відображають різні аспекти культури, психології та сприйняття світу.

Дослідивши ФО з компонентом *голова* в англійській та українській мовах, В. Давиденко групує їх за такими типологічними ознаками:

– форма та зміст (наповненість) голови: *мати голову (на плечах); голова варить; розумна/світла голова; розкинути головою; тримати в голові; вітер у голові гуляє; дірява голова;*

– метафорично відсутність голови, її дефект означає відсутність здорового глузду, і навпаки: *дурна голова, без голови, в голові кебета догори дригом стала; одна голова добре, а дві краще* [Давиденко 2017, с. 4].

Більш розлогу класифікацію фразеологізмів із словом «голова» пропонує Р. Васько, вказуючи на такі найбільш продуктивні сфери:

1) сфера розумових здібностей людини (*мати голову (на плечах); голова варить; розумна / світла голова; мудра голова;*)

2) сфера характеру людини та фізичного вигляду включає поодинокі трансформи в зіставлених мовах, де голова або асоціації з нею, відображені у значенні фразеологізмів на основі процесу семантичної модуляції, є об'єктом прямого впливу з боку самої людини. Наприклад: (*тримати голову, з голови до ніг*) [Васько 2016, с. 31];

3) сфера пам'яті людини. Тут варто говорити про напруження думок для розв'язання якихось завдань (*ламати голову*), неуважності, безвідповідальності (*дірява голова*);

4) сфера емоційно-психічних станів людини, між якими наявні перехресні зв'язки й відношення – як правило, в семантиці соматизмів, трансформованих у складі фразеологізмів, фіксуються не власне самі емоції, а їх вияв, а також об'єкт/суб'єкт, що викликає те чи інше почуття. Оскільки людина в тому чи іншому стані характеризується певною поведінкою, то опис емоцій у фразеологізмах передається через опис самої людини [Васько 2016, с. 31]. Скажімо, фразеологічна одиниця *опустити голову* описує зовнішній вигляд людини та її емоційно-психічний стан розпачу та журби, а також її поведінку в цьому стані.

Соматизми з компонентом *рука* є досить різноманітними в українській мові та використовуються з різними значеннями. І. Кузнецова наголошує, що «майже всі дії людини у всіх сферах її життя безпосередньо пов'язані з руками, що й визначило активне використання цього слова в різних ФО. У зв'язку з тим, що слово «рука» має багату символіку, воно вживається із різними значеннями» [Кузнецова 2016, с. 85].

Наприклад, *взяти себе в руки* використовується для позначення вирішення проблеми чи початку дії, а *руки геть* вживається для вираження прагнення позбутися чогось, захистити своє.

Фразеологізм *золоті руки* відображає майстерність людини, схожим є вислів *діло горить у руках*. Вислів *руки не доходять* свідчить про зайнятість людини іншими справами, про відкладання роботи на потім. У той же час фразеологізм *не покладаючи рук* вказує на працьовитість, наснагу до певної справи. Цікавим є фразеологізм *сидіти склавши руки*, яким називають ледарів, безтурботних людей тощо.

Фразеологізми з компонентом *око* в україн-

ській мові використовуються для позначення органу зору, який дозволяє людині бачити та оцінювати світ навколо [Коваленко 2016, с. 301]. Крім того, вони можуть використовуватися для вираження різних аспектів людських стосунків та комунікації. Наприклад, фразеологічні вирази зі словом «око» можуть вказувати на важливість сприйняття і розуміння ситуації, наприклад, *бачив на власні очі* або *куди оком не кинь*. Також відзначимо, що лексема *око* може використовуватися в мові як символічний жест або сигнал, який має конкретне значення: *робити великі очі* вказує на здивування або зацікавленість.

Н. Венжинович наводить такі приклади фразеологізмів із лексемою *око*: *всевидюче (всевидяче, видюче і т. ін.) око, кинути недобрим оком* – поглядом виражати осуд когось-небудь за певні вчинки, дії, поведінку і т.ін.; *вовчим оком*, зі сл. дивитися і т.ін. – жадібно, хтиво і т.ін.; *видерти (повидирати, видряпати, видрати) / видирати (видряпувати) очі* (лайл. баньки) [Венжинович 2011, с. 190].

Фразеологізми з компонентом *серце* в українській мові часто використовуються для вираження почуттів, емоцій та стану людини. Серце є символом любові, відчуттів, внутрішньої сутності та душі. Наприклад: *впиватися п'явкою в серце, вражати (вціляти) в серце, давити каменем на серце, наставляти ніж на серце, серце наче рукою здавило, серце рветься на шматки* та багато інших.

Компонент *нога* у фраземах відображає різні аспекти руху, стабільності, швидкості та взаємодіє між людьми. Перше, що асоціюється з ногою, це рух та швидкість. Вислови, які використовуються для опису руху ногами, такі як *сунути нога за ногою* або *перебирати ногами*, підкреслюють дію і швидкість руху. Крім того, нога може символізувати ставлення до когось або до чогось. Наприклад, вислови *упасти комусь до ніг* або *топтати під ноги* вказують на залежність, підкорення або безпорадність. Також у фразеології часто порівнюють ногу з головою, відображаючи взаємозв'язок між розумом і фізичною активністю: «за дурної голови ноги терплять» або «через дурну голову нема ногам спокою».

Отже, фразеологізми, які містять назви частин тіла, в українській мові є значущим елементом мовного складу, який відображає важливі аспекти культури та сприйняття навколишнього світу. Вони використовуються для передавання різноманітних емоцій або вираження певних дій, взаємин людини з навколишнім світом.

Згідно з сучасною концепцією виховання високої культури спілкування, розвитку інтелекту та комунікативних здібностей учнів, мовна освіта має на меті формування висококультурного громадянина. Для досягнення цієї мети у програмі для учнів 6-го класу визначено низку завдань, що спрямовані на розвиток мовної компетенції та розуміння фразеологізмів, прислів'їв та приказок.

Педагог повинен використовувати різноманітні методи навчальної діяльності, зокрема пояснення значення фразеологізмів, укладання словника фразеологізмів, проведення лінгвістичних експе-

риментів, добирання фразеологізмів за тематикою, а також добирання фразеологічних синонімів й антонімів. Додатково важливими завданнями є зіставлення фразеологізмів з ілюстраціями, вивчення походження фразеологізмів, визначення їх синтаксичної ролі, а також робота зі словниками та іншими джерелами інформації [Модельна навчальна програма 2021].

Вказані завдання сприяють розвитку мовної компетенції учнів, формуванню навичок аналізу текстів, розумінню культурного контексту та розвитку комунікативних здібностей. Загалом використання різноманітних методів навчання сприяє більш ефективному засвоєнню матеріалу та збагаченню словникового запасу учнів.

О. Плющ наголошує, що для того щоб учні адекватно і правильно розуміли зміст фразеологізмів, «доцільно використовували його в мовленні, не були схильними до смислових перекохань, учителям необхідно систематично і вдумливо планувати роботу на уроках з урахуванням вікових, індивідуальних особливостей, рівня знань, змісту й характеру теми, кількості часу, засобів навчання» [Плющ 2021, с. 236].

У підручнику «Українська мова за 6 клас» О. Заболотного та В. Заболотного соматизми використовуються у низці вправ. Наприклад, на початку розділу «Фразеологія» учням пропонується пояснити лексичне значення фразеологізмів, серед яких від Києва до Чернігова рукою подати. У прикладі до пояснення значення терміна *фразеологізм* також використано соматизм: *Віталій кинувся тікати з усіх ніг* [Заболотний, Заболотний 2023, с. 47]. Після цього учні можуть зробити висновок про роль фразеологізмів у мовленні.

Учні повинні знати, що фразеологізми мають особливу значущість в художньому та усному мовленні. Вони не лише збагачують мовлення емоційними й образними висловами, але й передають певні культурні та історичні аспекти мовної спільноти. Розуміння та вміння використовувати фразеологізми є важливим елементом мовної компетенції, яка допомагає учням ефективніше та експресивніше виражати свої думки та почуття. Таким чином, використання соматизмів у вправах підручника сприяє розвитку мовленнєвої культури та комунікативних здібностей учнів.

У вправі 123 із названого підручника учням запропоновано із тексту виписати фразеологізми та з'ясувати їх значення. Серед поданого матеріалу значна увага приділена саме фраземам із ключовими словами-соматизмами, а саме: «Я лише розвів руками», «...узавши руки в ноги, змушені були тікати», «Злива наступала нам на п'яти...», «...зуб на зуб не попадав» [Заболотний, Заболотний 2023, с. 48–49]. Крім цього, поодинокі можна натрапити на вказану групу фразем і в інших завданнях.

Фразеологізми, що містять соматизми, мають значний потенціал у вивченні та розумінні мови. Насамперед варто звернути увагу на емоційне забарвлення, яке додають фразеологізми тексту, що робить мовлення більш виразним і живим. Напри-

клад, фразеологізм *я лише розвів руками* передає безсилля чи розчарування хлопця.

Багато фразеологізмів із соматизмами містять вікові та культурні конотації, які важливо розуміти для повноцінного використання мови. Наприклад, фразеологізм *зуб на зуб не попадав* означає 'дуже холодно'. Крім цього, фразеологізми мають метафоричний потенціал – цікавим у цьому контексті є вислів *узавши руки в ноги*, що говорить про потребу поквартитися, поспішити. Зрештою варто наголосити, що фразеологізми з соматизмами є складником мовної культури та традицій, тому їх вивчення допомагає учням краще розуміти ментальність українського народу.

Однак, на наш погляд, доцільно розширити спектр вправ та завдань, де будуть використовуватися фраземи з ключовими словами-соматизмами.

Відзначимо, що фразеологізми є важливим складником мовної компетенції, оскільки вони сприяють точнішому та ефективнішому способу вираження думок та почуттів. Використання фразеологічних висловів робить мовлення більш експресивним та барвистим. Незважаючи на те, що фразеологічні одиниці з соматизмами мають багатий семантичний потенціал та унікальні образні характеристики, вони недостатньо використовуються та вивчаються в методичному аспекті на уроках української мови.

Тому важливо розробляти та впроваджувати в навчальний процес ефективні методичні підходи до вивчення фразеологізмів. Низку вправ варто пов'язати із вивченням значення фразеологізмів. Наприклад, доцільні вправи на зразок:

Поясніть значення фразеологізмів із частиною тіла бік/боки, складіть речення із кожним.

1. Зривати боки; 2. братися фертом в боки (виявляти пиху); 3. аж за боки хапатися; 4. облямати боки; 5. рвати боки; 6. брати за бока когось; 7. отдуватися своїми боками; 8. лежать на боку.

Відзначаємо, що соматичні фразеологізми відображають важливі аспекти культури та традицій спільноти, що сприяє розумінню мови як частини культурного контексту.

Для порівняння доцільно розглянути таку вправу:

Поясніть значення фразеологізмів із частиною тіла брова/бров», складіть речення із кожним.

1) Бровою не вести; хоч би бровою моргнув; брови полізли на лоба у когось; насунуть брови.

Семантика фразеологізмів становить складне явище, яке об'єднує структуру фразеологічної одиниці та її семантичну двоплановість. Фразеологізми утворюються на основі різних переносів значень, переважно метафоричних та метонімічних. Метафоричний перенос виникає, коли слово або вислів вживається у новому контексті, що відображає асоціації або аналогії з іншим поняттям. Наприклад, у фразеологізмі *бровою не повів* метафорично вживається слово *брова* для позначення байдужості, відсутності у людини подиву тощо. Натомість метонімічний перенос виникає, коли слово або вислів вживається для позначення якогось предмета, яви-

ща або ідеї, пов'язаної з іншим поняттям.

Доцільними, на наш погляд, є вправи на поділ фразеологізмів за їх значенням. Розглянемо таку вправу:

Пояснить значення фразеологізмів, поділіть на вказані групи. Із кожним прикладом складіть речення:

1) символ глибокої старості (А);

2) символ мудрості (В);

3) характеристика людини (психіки, здібностей, зовнішнього вигляду) (Б).

Приклади:

А.) *Дожити до сивої бороди;*

Б) *Борода, як у владики, а сумління, як у злодія; Борода, як у цапа, а зуби, як у собаки; Сивина в бороду, біс в ребро; Борода виросла, а розуму не принесла;*

В) *Сива борода.*

Вправа допомагає учням розібратися в значенні та вживанні фразеологізмів, адже поділ на групи за семантичними ознаками дозволяє краще розуміти фразеологізми. Поділ фразеологізмів на групи за семантичними ознаками вимагає від учнів аналітичного мислення та здатності виділяти загальні та відмінні риси між ними. Отже, ця вправа не лише допомагає учням розібратися в семантиці фразеологізмів, але й сприяє розвитку їхніх мовних та аналітичних навичок, а також виховує культуру мовлення:

Визначте, які слова пропущені у фразеологізмах. Напишіть міні-есе на довільну тему, використавши будь-які два-три приклади із цієї вправи (5-7 речень).

Аж волосся... стало; як на ... волосся виросло; з перших вуст...; пускати повз...; ні вуха, ні...; мати ... на плечах; голова... набита; сісти на... комусь; волосинка не впаде з ...; шматок не йде в ...; клубок стоїть у ...; бити себе в ...; ... ліг на груді; мазати медом по...; ... не дура, класти зуби на

(дубки, долоні, почути, вуха, рила, голову, соломю, шию, голови, горло, горлі, груді, камінь, губах, губа, полицю).

Вправи з соматизмами у вивченні фразеології у школі відіграють важливу роль у формуванні розуміння та використання фразеологічних висловів. Ця вправа спрямована на розширення словникового запасу учнів, розвиток їхнього вміння щодо лексичного та семантичного аналізу, а також удосконалення навичок правильного вживання фразеологізмів у мовленні. Пропущені слова у фразеологізмах є переважно ключовими для розуміння їхнього семантичного значення та контекстуального вживання.

Під час написання есе учні повинні уважно обмірковувати значення та контекст вживання фразеологізмів, що допоможе їм краще розуміти та адекватно використовувати їх у мовленні. Також написання есе дозволяє учням вдосконалювати свої навички формування зв'язного тексту, розвивати логічне мислення та вміння будувати аргументацію.

Складання словничків фразеологізмів за

стрижневим словом передбачає систематичне групування фразеологічних висловів, які містять один конкретний соматизм. Метод дозволяє учням систематизувати й організувати фразеологічні одиниці за їхнім семантичним зв'язком і сприяє кращому їх розумінню. Цю вправу можна провести із використанням інтерактивних методів. Відомо, що сучасна освіта, прагнучи змін, не може не використовувати нетипові методи засвоєння нових знань та перевірки уже здобутих навичок в учнів класу. Тому інтерактивні методи навчання в наш час набувають великої популярності, їх дедалі активніше використовують сучасні педагоги при засвоєнні різних предметів.

Для вказаного завдання пропонуємо поєднати метод гри та метод складання словничків. Педагог має поділити клас на команди по 5–7 осіб у кожній. Один учень залишається для того, аби записати приклади на дошці. У ході підготовки до гри учитель готує закриті картки із назвами частин тіла людини (рука, нога, голова, очі, шия, серце, волосся, вухо). Кожна команда по черзі дістає одну із карток і називає фразеологізм із вказаним словом. Якщо команда не знає фраземи, то вибуває із гри. Виграє та команда, що назве найбільшу фразеологізмів. Після того, як команда вибуває з гри, учні мають переписати фразеологізми з дошки.

Доцільним завданням, вважаємо, є також правописний практикум. Пропонуємо вправу, де учні повинні попрактикувати правопис часток та прийменників.

Перепишіть фразеологізми, розкривши дужки:

Влізати (в) борг (по) вуха; (аж) вуха пухнуть; (і) (за) вуха (не) відтягнеш, дожити (до) сивого волосу; Борода, (як) (у) владики, (а) сумління, (як) (у) злодія; битися головою (об) стіну; шматок (не) лізе (в) горло; (не) давати дихнути (на) повні груді.

Тож використання правописного практикуму у ході вивчення фразеологізмів допомагає учням закріплювати знання з правопису та використання мовленнєвих конструкцій у відповідних ситуаціях. Такий практикум сприяє розвитку мовленнєвих та правописних навичок учнів і підвищує їхню мовну компетентність.

Отже, вивчення фразеологізмів із соматизмами сприяє розширенню мовної компетенції учнів, розвитку їхньої культурної освіченості та збагаченню мовлення різноманітними висловами і виразними засобами вираження.

О. Ткачук наголошує, що нині в багатьох школах недостатньо уваги приділяють фразеологізмам. Зокрема, на прикладі початкової школи науковиця відзначає, що «робота над фразеологізмами з учнями початкової школи носить в основному несистематичний, фрагментарний характер, в результаті чого поза увагою дітей залишається доволі значний об'єм мовних конструкцій, які забезпечують не тільки більш точне вираження думки у процесі комунікації, а й сприяють розвитку мовленнєвої компетентності молодших школярів» [Ткачук 2020, с. 145].

Вивчення фразеологізмів із соматизмами у

6 класі має вагому наукову та практичну обґрунтованість. Соматизми, тобто слова або вислови, пов'язані з частинами тіла людини, є невичерпним джерелом вторинної номінації у лексичній та фразеологічній системах багатьох мов світу. Вони відображають антропоцентричний підхід у сприйнятті світу, де людина є центром організації дійсності.

Зазначимо, що назви частин тіла людини є не лише складником соматичної лексики в усіх мовах, але й становлять основу для формування великого масиву фразеологізмів. Вивчення цих фразеологізмів у середній школі має на меті не лише розширення словникового запасу та підвищення мовної компетенції учнів, але й усвідомлення їхнього значення та культурного контексту.

Знання фразеологізмів із соматизмами допомагає дітям краще розуміти різноманітність та потенціал фразеології, а також розвиває їхні асоціативне та аналітичне мислення. Крім того, використання їх сприяє формуванню комунікативних навичок та розвитку культурної компетенції учнів, оскільки багато фразеологізмів із соматизмами походять із народної мудрості та традицій.

Л. Калужська пропонує використовувати практичний підхід щодо засвоєння учнями фразеологічних одиниць на уроках мови: «Учні знайомляться із багатством фразеології під час вивчення всього шкільного курсу мови, вчать відрізняти фразеологізми від вільних словосполучень і вживати їх у власному мовленні» [Калужська 2020, с. 62]. Тому дослідниця рекомендує фразеологічний матеріал широко використовувати на уроках, оскільки знання фразеології, уміння користуватися її засобами – невід'ємна ознака високої мовної культури кожної людини, а основи цієї культури потрібно закладати ще у ході навчання у ЗЗСО.

До методичних принципів відбору фразеологізмів Л. Калужська відносить такі: рівень легкості засвоєння учнями початкової/середньої школи фразеологізмів; доступність фразеологізмів для розуміння їх учнями відповідного класу; наявність фразеологізмів у вправах, текстах, рекомендованих для позакласного читання; виховне значення фразеологізмів [Калужська 2020, с. 63].

Погоджуючись із Л. Калужською [Калужська 2020], зазначимо, що методичні принципи відбору фразеологізмів, які вона пропонує, є дієвими та важливими для вивчення фразеології у школі. Наприклад, фразеологізм *мати голову на плечах* відображає ситуацію, коли людина проявляє розсудливість і обачність. Діти зможуть легко розуміти цей фразеологізм, оскільки вони вже мають досвід таких ситуацій.

Слушним є міркування і Н. Турбарової, що робота з фразеологізмами не повинна зводитися тільки до уроків української мови; вони стають актуальним інструментом на уроках читання, української літератури, зарубіжної літератури, позакласних форм роботи. Однак, дослідниця наголошує на несистематичності виконання цих завдань: «фразеологічна робота на уроках читання

проводиться в міру того, як зустрічаються ФО у текстах літературних творів, які пропонуються для вивчення, та підручниках, а її ефективність забезпечується завдяки міжпредметним зв'язкам між уроками мови, читання та розвитку мовлення» [Турбарова 2014, с. 188].

У цілому, на наш погляд, перед педагогами стоїть низка завдань у контексті вивчення фразем із ключовими словами-соматизмами у 6-му класі: усвідомлення фразеологізмів та їх упізнання у тексті, тому педагоги повинні допомогти учням розпізнавати фразеологізми у текстах різних жанрів; важливо, щоб учні розуміли не лише буквально значення фразеологізмів, а й їхню метафоричну або переносну семантику, що допоможе їм використовувати фразеологізми правильно та ефективно; педагоги повинні стимулювати учнів активно використовувати вивчені фразеологізми у власному мовленні, у написаних творах, есе тощо, у діалогах; окрім значення фразеологізмів, учні повинні вміти правильно писати їх та вимовляти; розуміти роль і значення соматизмів у фраземах та знати специфіку їх проникнення у цей пласт лексики.

С. Дубовик та І. Кучер відзначають, що вивчення фразеології буде результативним, якщо новітні досягнення педагогічної науки поєднати з традиційними засобами лінгводидактики [Дубовик, Кучер 2020, с. 76]. Тому нині доцільним є інтерактивне навчання, що має чималу кількість переваг, зокрема: дозволяє задіяти в навчальний процес пасивних учнів, допомагає вчитися розмовляти іноземною мовою у ситуаціях, в які до цього учні ще не потрапляли, дозволяє класу більше довідатися про кожного учня, його вподобання тощо. У навчальній діяльності сучасні педагоги використовують такі інтерактивні технології навчання як: ігри (ділові, рольові, дидактичні, творчі), комунікативно-ситуативне моделювання, метод мозкового штурму, діалоги, групові дискусії, метод «мікрофон», «коло ідей» та багато інших. Вказані методи доцільно використовувати у ході вивчення фразем із ключовими словами-соматизмами.

Висновки. Підсумуємо, що загалом доцільно використовувати таку систему вправ та завдань при вивченні фразем із соматичним компонентом на уроках української мови: тлумачення понять фразеології, класифікація фразеологізмів та їх властивості; вибіркова робота, яка містить пошук фразеологізмів у текстах або проведення вибіркового диктантів; пояснення змісту фразеологічних висловів, роботу зі словниками, що допомагає зрозуміти їх значення; добір фразеологізмів за аналогією та контрастом, зокрема синоніми й антоніми; складання словничків фразеологізмів за стрижневим словом, що допомагає усвідомити різноманітні варіанти вживання вислову; розподіл фразеологізмів за тематичними групами для систематизації знань та їх кращого запам'ятовування; закріплення вмінь використовувати фразеологізми в мовленні через введення їх у речення, тексти та визначення синтаксичної ролі.

Література

1. Арделян О.В. Семантична класифікація фразеологічних одиниць з ономастичним компонентом (на матеріалі слов'янських мов). *Одеський лінгвістичний вісник*. 2017. Вип. 9(2). С. 52–56.
2. Баран Я.А., Зимомря М.І., Білоус О.М., Зимомря І.М. Фразеологія: знакові величини: навчальний посібник для студентів факультетів іноземних мов. Вінниця: Нова Книга, 2008. 256 с.
3. Васько Р.В. Семантична модуляція соматизмів *سأر* / head / голова у фразеотрансформах арабської, англійської, української та російської мов. *Вісник Київського національного лінгвістичного університету*. Серія : Філологія. 2016. Т. 19, № 1. С. 26–36.
4. Венжинович Н.Ф. Фразеологізми з компонентом *око/очі* в англійській, українській та російській мовах. *Нова філологія*. 2011. № 44. С. 189–192.
5. Власенко Л.В. Фразеологічні одиниці та їх класифікація. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Філологія. 2019. Вип. 39(3). С. 10–13.
6. Давиденко В. Лінгвістичний аспект фразеологічних одиниць з компонентами-соматизмами в англійській та українській мовах. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Серія 8: Філологічні науки (мовознавство і літературознавство). 2017. Вип. 8. С. 3–7.
7. Дубовик С.Г., Кучер І.С. Організаційно-методичні основи засвоєння фразеології на уроках української мови в початковій школі. *Молодий вчений*. 2022. № 9. С. 74–77.
8. Заболотний О.В., Заболотний В.В. Українська мова: підручник для 6 класу. Київ: Генеза, 2023. 272 с.
9. Калужська Л. Методичні особливості навчання фразеологізмів на уроках англійської мови в початковій школі. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*. 2020. Вип. 2(1). С. 58–64.
10. Коваленко Н. Соматизми у діалектному просторі та в складі фразеологізмів. *Проблеми гуманітарних наук*. Серія: Філологія. 2016. Вип. 38. С. 298–303.
11. Корнева Н.А., Коваленко О.В. Функціонування соматизмів у фразеологізмах німецької та української мов. *Молодий вчений*. 2017. № 4.1. С. 101–105.
12. Кузнецова І.В. Особливості та аналіз англійських фразеологізмів-соматизмів при перекладі на українську мову. *Нова філологія*. 2011. № 47. С. 82–86.
13. Миронова Л.А. Фразеологізми з компонентом-соматизмом «серце» на позначення емоційного стану людини в іспанській та українській мовах. *Закарпатські філологічні студії*. 2023. Вип. 27(2). С. 194–198.
14. Модельна навчальна програма «Українська мова. 5-6 класи» для закладів загальної середньої освіти. Заболотний О.В., Заболотний В.В., Лавринчук В.П., Пліванчук К.В., Попова Т.Д. URL: <https://imzo.gov.ua/model-ni-navchal-ni-prohramy/movno-literaturna-osvitnia-haluz/ukrainska-mova>.
15. Плющ О.П. Робота над збагаченням мовлення школярів фразеологізмами на уроках української мови та літератури. *Таврійський вісник освіти*. 2014. № 1(1). С. 235–238.
16. Словник фразеологізмів української мови. В.М. Білоноженко та ін. Київ, 2003. 1104 с.
17. Ткачук О. Фразеологізми як засіб розвитку мовлення третьокласників на уроках української мови гірської школи українських Карпат. *Гірська школа Українських Карпат*. 2020. № 23. С. 143–147.
18. Турбарова Н.К. Про деякі аспекти фразеологічної роботи на уроках читання у контексті реалізації компетентнісного підходу. *Наука і освіта*. 2014. № 3. С. 187–190.

References

1. Ardelyan O.V. (2017) Semantychna klasyfikatsiia frazeolohichnykh odynyts z onomastychnym komponentom (na materialy slovianskykh mov) [Semantic Classification of Phraseological Units with an Onomastic Component (Based on the Material of Slavic Languages)]. *Odeskyi lnhvistychnyi visnyk*. Vyp. 9(2). S. 52–56 [in Ukrainian].
2. Baran Ya.A., Zymomria M.I., Bilous O.M., Zymomria I.M. (2008) Frazeolohiia: znakovi velychyny [Phraseology: Signs of Magnitude]: navchalnyi posibnyk dlia studentiv fakultetiv inozemnykh mov. Vinnytsia: Nova Knyha. 256 s. [in Ukrainian].
3. Vasko R.V. (2016) Semantychna moduliatsiia somatyzmiv *سأر* / head / holova u frazeotransformakh arabskoi, anhliiskoi, ukrainskoi ta rosiiskoi mov [Semantic Modulation of Somatisms *سأر* / Head / Holova in Phraseological Transformations of Arabic, English, Ukrainian and Russian Languages]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho lnhvistychnoho universytetu*. Serii : Filolohiia. T. 19, № 1. S. 26–36 [in Ukrainian].
4. Venzhynovych N.F. (2011) Frazeolohizmy z komponentom *око/ochi* v anhliiskii, ukrainskii ta rosiiskii movakh [Phraseologisms with the Component *Eye/Eyes* in English, Ukrainian and Russian Languages]. *Nova filolohiia*. № 44. S. 189–192 [in Ukrainian].
5. Vlasenko L.V. (2019) Frazeolohichni odynytsi ta yikh klasyfikatsiia [Phraseological Units and Their Classification]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu*. Serii: Filolohiia. Vyp. 39 (3). S. 10–13 [in Ukrainian].
6. Davydenko V. (2017) Lnhvistychnyi aspekt frazeolohichnykh odynyts z komponentamy-somatyzmamy v anhliiskii ta ukrainskii movakh [Linguistic Aspect of Phraseological Units with Somatism Components in English and Ukrainian Languages]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M.P. Drahomanova*. Serii 8: Filolohichni nauky (movoznavstvo i literaturoznavstvo). Vyp. 8. S. 3–7 [in Ukrainian].

7. Dubovyk S.H., Kucher I.S. (2022) Orhanizatsiino-metodychni osnovy zasvoiennia frazeolohii na urokakh ukrainskoi movy v pochatkovii shkoli [Organizational and Methodological Foundations of Learning Phraseology in Ukrainian Language Lessons at the Primary School]. *Molodyi vchenyi*. № 9. S. 74–77 [in Ukrainian].
8. Zabolotnyi O.V., Zabolotnyi V.V. (2023) Ukrainska mova [Ukrainian Language]: pidruchnyk dlia 6 klasu. Kyiv: Heneza. 272 s. [in Ukrainian].
9. Kaluzhska L. (2020) Metodychni osoblyvosti navchannia frazeolohizmiv na urokakh anhliiskoi movy v pochatkovii shkoli [Methodological Features of Teaching Phraseological Units in English Lessons in Primary School]. *Zbirnyk naukovykh prats Umanskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu*. Vyp. 2(1). S. 58–64 [in Ukrainian].
10. Kovalenko N. (2016) Somatyzy u dialektomu prostori ta v skladi frazeolohizmiv [Somatisms in the Dialect Space and in the Composition of Phraseological Units]. *Problemy humanitarnykh nauk. Serii: Filolohiia*. Vyp. 38. S. 298–303 [in Ukrainian].
11. Kornieva N.A., Kovalenko O.V. (2017) Funktsionuvannia somatyzmiv u frazeolohizmakh nimetskoj ta ukrainskoi mov [Functioning of Somatisms in Phraseology of the German and Ukrainian Languages]. *Molodyi vchenyi*. № 4.1. S. 101–105 [in Ukrainian].
12. Kuznietsova I.V. (2011) Osoblyvosti ta analiz anhliiskykh frazeolohizmiv-somatyzmiv pry perekladi na ukrainsku movu [Special Features and Analysis of English Phrases and Somatisms when Translated into Ukrainian Language]. *Nova filolohiia*. № 47. S. 82–86 [in Ukrainian].
13. Myronova L.A. (2023) Frazeolohizmy z komponentom-somatyzmom «sertse» na poznachennia emotsiinoho stanu liudyny v ispanskii ta ukrainskii movakh [Phraseologisms with the Somatism Component “Heart” to Indicate the Emotional State of a Person in Spanish and Ukrainian Languages]. *Zakarpatski filolohichni studii*. Vyp. 27(2). S. 194–198 [in Ukrainian].
14. Modelna navchalna prohrama «Ukrainska mova. 5-6 klasy» dlia zakladiv zahalnoi serednoi osvity [Model Curriculum «Ukrainian Language. Grades 5-6» for General Secondary Education Institutions]. Zabolotnyi O.V., Zabolotnyi V.V., Lavrynychuk V.P., Plivanchuk K.V., Popova T.D. URL: <https://imzo.gov.ua/model-ni-navchal-ni-prohramy/movno-literaturna-osvitnia-haluz/ukrains-ka-mova/> [in Ukrainian].
15. Pliushch O.P. (2014) Robota nad zbahachenniam movlennia shkoliariv frazeolohizmamy na urokakh ukrainskoi movy ta literatury [Work on Enriching Schoolchildren’s Speech with Idioms in Ukrainian Language and Literature Lessons] *Tavriiskyi visnyk osvity*. № 1(1). S. 235–238 [in Ukrainian].
16. Slovnyk frazeolohizmiv ukrainskoi movy (2003) [Dictionary of Phraseological Units of the Ukrainian Language]. V.M. Bilonozhenko ta in. Kyiv, 2003. 1104 s. [in Ukrainian].
17. Tkachuk O. (2020) Frazeolohizmy yak zasib rozvytku movlennia tretoklasnykiv na urokakh ukrainskoi movy hirskei shkoly ukrainskykh Karpat [Phraseologisms as a Means of Speech Development of Third-Graders in the Ukrainian Language Lessons of the Mountain School of the Ukrainian Carpathians]. *Hirska shkola Ukrainskykh Karpat*. № 23. S. 143–147 [in Ukrainian].
18. Turbarova N.K. (2014) Pro deiaki aspekty frazeolohichnoi roboty na urokakh chytannia u konteksti realizatsii kompetentnisnoho pidkhotu [About Some Aspects of Phraseological Work in Reading Lessons in the Context of the Implementation of the Competence Course]. *Nauka i osvita*. 2014. № 3. S. 187–190 [in Ukrainian].

TEACHING PHRASEOLOGY OF THE UKRAINIAN LANGUAGE IN SECONDARY SCHOOL CLASSES

Abstract. The article is devoted to the problems of teaching phraseology of the Ukrainian language in secondary school classes. Methodical aspects of studying phraseology at school were studied by O. Plushch, O. Tkachuk, S. Dubovyk and I. Kucher. At the same time, the specificity of the study of phraseological units with key words-somatisms in secondary school remains on the periphery of scientific research, which necessitates the study of this topic.

The object of the research is phraseological units of the Ukrainian language with key words-somatisms.

The subject of the study is the forms and methods of working on phrasemes with key words-somatisms in Ukrainian language lessons in the 6th grade.

The purpose of the research is to study the specifics of teaching the phraseology of the Ukrainian language in lessons in the 6th grade (based on the phrase material with key words – somatisms).

Fulfillment of the set goal determined the implementation of the following tasks: 1) generalize the concept of phraseological units, their classification; 2) to investigate phrasemes with key words-somatisms in the context of the sources of phraseology; 3) to propose forms and methods of working on phrasemes with key words-somatisms in Ukrainian language lessons in the 6th grade; 4) describe the linguomethodical principles of studying phraseology with key words-somatisms in primary school.

Research methods. Taking into account the specifics of the research topic and the tasks, the method of linguistic and cultural analysis and the descriptive method were chosen as the basis. In addition, the method of systematization and classification provided a clear grouping of researchers’ views on the analyzed problem.

As a result of the research, the authors come to the conclusion that it is advisable to use the following system of exercises and tasks when studying phrases with a somatic component in Ukrainian language classes: interpretation of the concepts of phraseology, classification of phraseological units and their properties; selective work, which includes searching for phraseological units in texts or carrying out selective dictations; explanation of the content of phraseological expressions, work with dictionaries, which helps to understand their meaning; selection of phraseological units by analogy and contrast, in particular synonyms and antonyms; compiling dictionaries of phraseological units based on the core word, which helps to understand various variants of the use of the expression; distribution of phraseological units by thematic groups for the

systematization of knowledge and its better memorization; consolidating the ability to use phraseological units in speech by introducing them into sentences, texts and determining their syntactic role.

Keywords: phraseology, component-somatism, system of exercises for secondary school, methodical aspects of studying phraseology, forms and methods of teaching.

© Венжинович Н, 2024 р.; © Тафійчук С., 2024 р.

Наталія Венжинович – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; natalie.venzhynovych@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-0230-4118>

Natalia Venzhynovych – Doctor of Philology, Professor, Head of the Ukrainian Language Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; natalie.venzhynovych@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-0230-4118>

Світлана Тафійчук – студентка філологічного факультету Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; tafichuk.svitlana@student.uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0009-0003-2596-0577>

Svitlana Tafychuk – Student of the Philological Faculty of the Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; tafichuk.svitlana@student.uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0009-0003-2596-0577>